

UOT 902

Ə.H.Qasımzadə

*Daxili İşlər Nazirliyinin Polis Akademiyası
efqan.qasimov@mail.ru*

QƏBƏLƏNİN XI-XIII ƏSRLƏRƏ AİD DAMĞALI QABLARI

Açar sözlər: *arxeoloji qazıntılar, keramika, damğalı qablar, Qəbələ*

Məqalədə Qəbələnin XI-XIII əsrlər dövrünə aid olan və şirli qabların bir qrupunu təşkil edən damğalı qablardan bəhs olunur. Damğalı qabların istehsalına hələ antik dövrdən başlanılsa da, intibah dövründə, xüsusilə XII-XIII əsrlərdə bu qabların istehsalında inkişaf dövrü olmuşdur. Damğalı qablara Qəbələ ilə yanaşı, Beyləqan, Mingəçevir, Gəncə, Şamaxı, Şabran şəhərlərində və digər yerlərdə də rast gəlinmişdir. Dövrün damğalı qablarının tədqiq olunması zamanı damğaların qablara kim tərəfindən vurulması, nə məqsədlə vurulması və damğaların təsvirləri ilə bağlı tədqiqatçılar tərəfindən irəli sürülmüş fikirlər təhlil olunmuşdur.

Qeyd olunanlar XI-XIII əsrlərdə Qəbələdə damğalı qabların istehsalının genişləndiyini, qabların şirlənməsi və damğalanmasının daha da təkmilləşdiyini göstərir. Buna görə də XI-XIII əsrlər dövrünə aid damğalı qabların tədqiqi xüsusi aktualıq kəsb edir.

А.Г.Гасымзаде

ЧЕКАННЫЕ ПОСУДЫ ГАБАЛЫ XI-XIII ВЕКОВ

Ключевые слова: *археологические раскопки, керамика, чеканные посуды, Габала*

В статье рассматриваются чеканные посуды Габалы XI-XIII веков, образующие группу глазурованных посуды. Хотя производство штампованной посуды восходит к античности, был период развития производства этой керамики в эпоху Возрождения, особенно в XII-XIII веках. Помимо Габалы, чеканные посуды были обнаружены в Бейлагане, Мингячевире, Гяндже, Шамахе, Шабране и других местах. При изучении чеканных посуды того периода были проанализированы мнения исследователей о том, кто штамповал посуды, для какой цели, и идеи, выдвинутые в связи с изображениями.

Вышеизложенное свидетельствует о том, что в XI-XII веках в Габале расширялось производство чеканной посуды, совершенствовалось глазирование и чеканка гончарных изделий. Поэтому изучение чеканной посуды XI-XIII веков имеет особое значение.

STAMPED DISHES OF GABALA BELONGING TO XI-XIII CENTURIES

Keywords: *archeological excavations, ceramics, stamped vessels, Gabala*

The article deals with stamped vessels belonging to the XI-XIII centuries of Gabala and forming a group of glazed vessels. Although the production of stamped pottery dates back to antiquity, there was a period of development in the production of these pottery during the Renaissance, especially in the XII-XIII centuries. Along with Gabala, stamped containers were found in Beylagan, Mingachevir, Ganja, Shamakhi, Shabran and other places. During the study of stamped containers of the period, the opinions of researchers on who stamped the containers, for what purpose and the descriptions of the stamps were analyzed.

The above-mentioned shows that in the XI-XIII centuries in Gabala the production of stamped pottery was expanded, the glazing and stamping of pottery was further improved. Therefore, the study of stamped vessels of the XI-XIII centuries is of particular importance.

Bəhs olunan dövrün saxsı qabları hazırlanma texnikası və təyinatı baxımından iki əsas qrupa bölünür. Bunlar şirsiz və şirli qablardan ibarətdir. Şirli qabların içərisində hazırlanma və istifadə təyinatı nöqteyi-nəzərindən fərqlənən damğalı qablara kifayət qədər tez-tez rast gəlinir. Arxeoloq Q.C.Cəbiyev bu cür nümunələrə indiyədək XII-XIII əsr materialları içərisində daha çox təsadüf edildiyini, eyni tip damğa ilə bəzən müxtəlif naxışlı, hətta müxtəlif texniki üsulla işlənmiş qabların, bəzən isə əksinə, müxtəlif tip damğa ilə eyni naxışlı və eyni texniki üsulla işlənmiş qabların damğalandığının məlum olduğunu göstərir [2, s.374-375].

Qeyd edək ki, təkcə şirli qablara deyil, şirsiz qablara da damğaların vurulması barədə tədqiqatçılar tərəfindən əsaslandırılmış fikirlər söylənilmişdir. Bu baxımdan T.İ.Qolubkinanın Mingəçevir ərazisindən tapılmış nümunələr barədə araşdırmasını qeyd etmək olar. O, Mingəçevirdən tapılmış ilk orta əsr qabları üzərində damğası olan gil qablara rast gəldiyini yazır. Özü də şirli nümunələrdən fərqli olaraq, şirsiz qablarda damğalara qabların alt hissəsində deyil, ağız və qulp hissəsində rast gəldiyini bildirir [4, s.6].

Göstərilən dövrə aid şirli və şirsiz qab nümunələrinə Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyində saxlanılan maddi-mədəniyyət qalıqları arasında da rast gəlmək olar [7].

Damğalı qabların tədqiq olunması zamanı əsas məqam damğaların qablara kim tərəfindən, hansı məqsədlə vurulması və təsvirləri ilə bağlıdır. Damğaların qablara kimlər tərəfindən vurulmasına gəldikdə, bu barədə arxeoloqlar fərqli fikirlər irəli sürmüşlər.

Belə ki, arxeoloq Q.M.Əhmədov göstərmişdir ki, möhürdən istifadə etmək

hüququna o ustalar malik olmuşlar ki, onlar ya emalatxana sahibi, ya da ən azı ustad ləqəbi daşımaq səviyyəsinə yüksəlmiş olsun. Hansı ki, arxeoloq tədqiqatlara əsasən Beyləqanın şirsiz saxsı məmulatının üzərində hətta “ustad” kəlməsinə də rast gəlindiyini qeyd edir. Saxsı qabların üzərində olan nişan, damğa və möhürlər müəyyən ictimai məna daşımaqla, ya istehsalçıya, ya da istehlakçıya aid olmuşdur. Damğa vurulmuş qablara Beyləqan ilə yanaşı, Gəncə, Qəbələ, Bakı, Şamaxı, Şabran şəhərlərində də rast gəlinmişdir [3, s. 69-70].

Bu məsələyə münasibət bildiren arxeoloq Q.C.Cəbiyev qeyd edir ki, saxsı qablara damğaların vurulmasında məqsəd onların itməməsi, yaxud dəyişik düşməməsi üçün olmuşdur. Belə ki, hər bir emalatxana sahibinin dulus kürəsi olmadığından qablar ya bişmə prosesində, ya da məclis və mərasimlərdə istifadə zamanı itə və ya dəyişik düşə bilərdi [1, s.15].

Arxeoloji qazıntılar zamanı müəyyən olunmuş nümunələrin öyrənilməsi və nəzərdən keçirilməsi bir daha onu göstərir ki, orta əsrlərin inkişaf etmiş dövründə saxsı qabların alt hissəsinə damğaların vurulması daha da təkmilləşmişdir.

Q.C.Cəbiyevin rəhbərliyi ilə 2011-2013-cü illərdə Qəbələ şəhərinin Qala hissəsində aparılmış arxeoloji qazıntılar zamanı XI-XIII əsrlərə aid altında damğa olan bir neçə şirli qab nümunəsi aşkar olunmuşdur. Nümunələrə nəzər salsaq, damğalı qabların əsas xarakterik xüsusiyyətlərini müəyyən etmiş olarıq.

Qala ərazisindən aşkar olunan (şəkil 1) və altında damğa olan şirli kasanın oturacaq hissəsinə aid fraqmentin diametri 10 sm-dir. XI-XII əsrlərə aiddir [5, s.253]. Qabın daxili səthinə, oturacaq hissənin mərkəzinə içərisi qara və kənarı yaşıl rənglə rənglənmiş gül təsviri, təsvirin kənarlarına isə dairəvi formalı naxış əlavə edilmişdir. Naxışlar işlənərkən ağ, yaşıl və sarı rənglərdən istifadə olunmuş, həmçinin gül təsvirinin kənarlarına bir-birinə sıx yerləşməklə, naxışlar vurulmuşdur. Qabın alt hissəsinə vurulmuş damğa isə gül şəkillidir.

Şəkil 1

Təqdim olunan, altında damğa olan digər şirli kasa (şəkil 2) əvvəlki nümunədən fərqli olaraq bütöv şəkildə aşkar olunmuşdur. Bu kasa XII-XIII əsrlərə aid edilir. Kasanın oturacağının diametri 8, ağzının diametri 22, hündürlüyü isə 6 sm-dir [5, s. 271]. Göründüyü kimi, kasa çıxıntılı oturacağa malikdir və altına damğa vurulub. Damğa oturacaq hissənin altında olmaqla, mərkəzi hissəyə

yerləşdirilib. Formaca xırda kvadratları xatırladır və torşəkillidir. Kasanın içəri səthi isə müxtəlif rəng kombinasiyalarından istifadə edilməklə gülü xatırladan naxışlarla bəzədilib.

Şəkil 2

Aşkar olunan damğalı şirli qablar içərisində kasa tipli şirli qab nümunələri çoxluq təşkil edir. Altında damğa olan digər bir şirli kasanın (şəkil 3) oturacağıının diametri 8 sm təşkil edir və XI-XII əsrlərə aid edilir [5, s.252]. Kasanın altına damğanın vurulması müəyyən olunsə da, lakin aşındığı üçün həmin damğada konkret olaraq nə təsvir olunduğunu müəyyən etmək çətindir.

Şəkil 3

Şəkil 4-də təqdim olunan, altında damğa olan şirli kasa fragmenti əvvəl qeyd etdiyimiz nümunəyə nisbətən kiçik ölçülüdür. Belə ki, qabın oturacağıının diametri 5,5 sm təşkil edir. Kasa fragmenti XI-XII əsrlərə aid edilir [5, s.254]. Göründüyü kimi, ənənəvi olaraq damğa çıxıntılı oturacağı malik qabın alt hissəsinə vurulub.

Şəkil 4

Qabların altına vurulan damğaların çoxu kvadrat formalı, torşəkilli, yaxud gülə bənzərdir. Məsələn, şəkil 5-də təqdim olunan şirli kasa fraqmentinin oturacaq hissəsinə vurulmuş damğa torşəkillidir. Damğanın ətrafına isə nazik, dairəvi xətlər çəkilib. Bu kasa fraqmenti də XI-XII əsrlərə aiddir və Qala ərazisində 2011-2012-ci illərdə aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı aşkar olunub [5, s.262]. Fraqmentdən göründüyü kimi, qeyd olunan kasanın daxili səthinə müxtəlif rənglərdən istifadə olunmaqla bəzək vurularaq qara rənglə dairəyə alınmışdır.

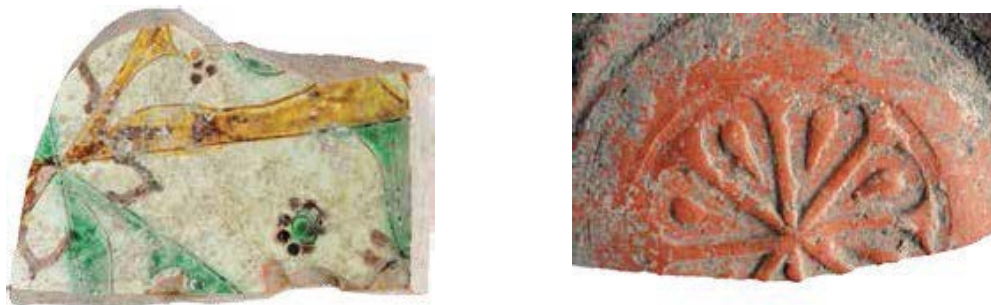
Şəkil 5

XI-XIII əsrlərin keramika məmulatlarına diqqət yetirdikdə, sözü gedən dövrün damğalı qablarının daxili səthinin müxtəlif və zəngin naxışlarla bəzədildiyi məlum olur. Altında damğası olan digər bir şirli qab fraqmenti XII-XIII əsrlərə aiddir (şəkil 6). Bu fraqment də Qala ərazisində 2011-2012-ci illərin arxeoloji qazıntıları zamanı aşkar olunub. Qabın oturacağının diametri 8 sm təşkil edir [5, s.275]. Damğa torşəkillidir. Qabın oturacaq hissə az çıxıntılı formadadır. Qabın daxili səthinin orta hissəsi müxtəlif rəngli paralel xətlər çəkilməklə şirlənmiş, xətlərin ətrafı müxtəlif rənglərlə dairəyə alınmış və naxışlanmışdır.

Şəkil 6

Qabların altına vurulmuş damğaların bir qismi, qeyd etdiyimiz kimi, nəbəti təsvirli olmuşdur. Şəkil 7-də təqdim olunan damğa nümunəsi gül şəkillidir. Altında damğa olan kasa tipli bu şirli qab nümunəsinin oturacağının diametri 7 sm təşkil edir [5, s.276]. XII-XIII əsrlərə aid olan qabın alt hissəsinə vurulmuş damğa da, daxili səthinə əlavə edilmiş gül şəkli də mükəmməl işlənmişdir.

Şəkil 7

Şəkil 8-də təqdim olunan digər bir şirli kasa fragmentinin də alt hissəsinə damğa vurulub. Bu kasanın oturacağının diametri 5,5 sm təşkil edir [5, s.278]. Damğa torşəkillidir. Qeyd olunan fraqmentdən görünür ki, qab həm də çoxrənglidir.

Şəkil 8

Şəkil 9-da təqdim olunan şirli qab nümunəsinə vurulmuş damğa isə əvvəl qeyd etdiyimiz nümunələrdən fərqlənir. Belə ki, bu damğa müxtəlif ölçülü və iç-içə çəkilmiş dairələrdən, bu dairələri birləşdirən paralel kiçik xətlər və nöqtələrdən ibarətdir. Qabın özünə gəldikdə isə, bu kasa tipli şirli qabın oturacaq hissəsidir. Onun diametri 11,5 sm-dir. Kasa nümunəsi XIII-XIV əsrlərə aiddir [5, s.300].

Şəkil 9

Qəbələ şəhər yerinin Qala ərazisində arxeoloq Q.C.Cəbiyevin rəhbərliyi ilə 2013-cü ildə aparılmış arxeoloji qazıntılar VI qazıntı sahəsində davam etdirilmiş və 600 m² sahədə VIII-XII əsrlərə aid təbəqə öyrənilmişdir. Bu qazıntılardan da digər nümunələrlə yanaşı, çoxlu sayda damğalı şirli qab nümunələri də aşkar olunmuşdur (şəkil 10). Bu nümunə dövr etibarilə X-XI əsrlərə aid edilir. Oturacağın diametri 3 sm-dir. Qabın alt hissəsinə nəzər saldıqda, kvadrat formalı və tor şəkilli damğanın vurulduğunu görürük [6, s.121, 251]. Qabın daxili səthinin oturacaq hissəsinə dörd ədəd çarpaz xətlərlə cızıqlar çəkilmiş, həmin xətlərin kənar qurtaracaq hissələri isə yaşıl və sarı rənglərlə dairəvi formada rənglənmişdir.

Şəkil 10

Göründüyü kimi, XI-XIII əsrlər dövründə Qəbələnin şirli keramikası içərisində damğalı qablar çoxluq təşkil etməklə yanaşı, həm də bu qablar dövrün ustaları tərəfindən daha mükəmməl hazırlanmış, müxtəlif rəng və təsvir kombinasiyalarından istifadə olunmaqla şirlənmiş və damğalanmışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Cəbiyev Q.C Azərbaycan keramikası // Elm və həyat, Bakı, 1983, № 3, s.13-15
2. Cəbiyev Q.C Azərbaycan arxeologiyasının əsasları. Bakı: Elm və təhsil, 2018, 596 s.
3. Əhmədov Q.M. Orta əsr Beyləqan şəhəri. Bakı: Elm, 1989, 198 s.
4. Orucov A.Ş. İlk orta əsrlərdə Azərbaycanda dulusçuluq (IV-VIII əsrlərdə). Bakı: Elm, 1989, 44 s.
5. Qəbələ arxeoloji ekspedisiyası 2011-2012. Tapıntılar. Bakı, 2013, 348 s.
6. Qəbələ arxeoloji ekspedisiyası 2013. Hesabatlar, tapıntılar. Bakı, 2015, 283 s.
7. Hüseynov R., Seyidov A. Yerin altından qayıtmış gözəllik (Ədəbiyyat muzeyindəki arxeologiya nümunələri), Bakı: Araz, 2009, 328 s.

Redaksiyaya daxil olub 19.08.2020